

A bürokrácia tehetetlensége

A magyar zsidók kifosztása, gettózása és deportálása különböző hivatalok többé-kevésbé összehangolt együttműködésével, a normálisnak tekintett hivatali ügymeneten belül történt. A zsidók megsemmisítése egész Európában nagyrészt régóta létező intézmények újfajta felhasználásával zajlott.¹ Hannah Arendt a „népirtás” kifejezést nem is tartja megfelelőnek a Holocaust leírására; szerinte az „adminisztratív tömeggyilkosság” meghatározás jobban érzékelteti a Holocaust megkülönböztető vonását.² Zygmunt Bauman szerint a „végső megoldásnak” már az elgondolása is csak egy bürokratikus kultúrából nőhetett ki.³ Ha a „végső megoldásról” szóló döntés időpontját 1941-re tesszük,⁴ akkor ez elfogadható, hiszen a német uralom alá került zsidók nagy száma által okozott gyakorlati probléma megoldási kísérletei vezettek el végül a „leghatékonyabb” és „leggazdaságosabb” módszerhez, a gázkamrához.⁵ Raul Hilberg a német adminisztráció szerepét vizsgálva kiemelte, hogy a programot nem lehetett volna végrehajtani, ha a bürokrácia nem teljesítette volna a kapott utasításokat, de akkor sem, ha csak a kapott rendeleteket hajtotta volna végre. Szükség volt a hivatalnokok saját ötleteire, a feltételezett elvárásokhoz való alkalmazkodásra.⁶

A magyar közigazgatás szerepének megítélésénél fontos tényező, hogy a magyar zsidók gettózása és deportálása 1944-ben zajlott. Ekkorra már Európa zsidó lakosságának nagy részét kiirtották, amiről mind a magyar politikai vezetésnek, mind a zsidó közösség vezetőinek tudomása volt.⁷ Ekkorra már nyilvánvaló volt, hogy a németek elvesztették a háborút; a németek számára kedvezőtlenül alakuló katonai helyzet következménye volt az is, hogy rendkívül rövid idő állt rendelkezésre a program végrehajtásához. A közigazgatás felelősségét vizsgálva Bibó István kiemelte, hogy ekkor már a passzivitás is komolyan veszélyeztette volna a program végrehajtását.⁸

Ezúton szeretném megköszönni Karsai László tanácsait.

- 1 A különböző hivatalok működésének leírását adja *Raul Hilberg* klasszikus Holocaust-története: *The Destruction of the European Jews*. Revised and definitive edition. I–III. New York, 1985. (Első kiadás: 1961)
- 2 *Hannah Arendt*: *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Harmondsworth, 1964. 288.
- 3 *Zygmunt Bauman*: *A Holocaust szociológiája*. *Magyar Tudomány* 35 (1990) 15–25.
- 4 Vitatott a végső megoldásról szóló döntés időpontja. Egyesek szerint Hitler szándéka kezdettől a zsidók kiirtása volt, mások úgy látják, hogy a döntés a világháború alatt született meg. A vita része a náci rendszer jellegéről folytatott vitának. Minderről részletesen: *Tomka Béla*: *A Holocaust genezise. Újabb koncepciók és viták*. *Valóság* 35 (1992) 10. szám 40–48.; *Christopher R. Browning*: *The Decision Concerning the Final Solution*. In: *Unanswered Questions. Nazi Germany and the Genocide of the Jews*. Ed. by François Furet. New York, 1989. 96–118.
- 5 A németek először kivándorlattással akarták Európát „zsidómentessé” tenni. E tervek kudarca után kerestek más módszert. A Szovjetunió megtámadása után *Einsatzgruppenek* gyilkolták a megállt területek zsidó lakosságát, ez azonban túl nagy pszichológiai terhet rótt a gyilkosokra, és nem is volt „alkalmas” módszer a nagyszámú zsidó lakosság elpusztítására. Így hozták létre végül a megsemmisítőtáborokat.
- 6 *Raul Hilberg*: *The Bureaucracy of Annihilation*. In: *Unanswered Questions* i. m. 119–133.
- 7 Vitatott, hogy a magyar vezetők, elsősorban Horthy Miklós kormányzó, mennyit tudtak a „végső megoldásról”. Viták folynak a zsidó vezetők szerepéről és felelősségéről is. Erről ld. *Randolph L. Braham*: *A magyar Holocaust*. II. Bp. 1988. 89–114.
- 8 *Bibó István*: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Bp. 1994. 32.

1944 tavaszán–nyarán két erő hatott a közigazgatásra a zsidókérdés „megoldásával” kapcsolatban. Az egyik a Sztójay-kormány politikája, ami radikális változást jelentett a Kállay-kormány politikájához képest, így a kormányrendeletek pusztá végrehajtása is gyorsító erőként jelentkezett. A másik erő az emberi lények megaláztatása láttán fellépő együttérzés, részvét lehetett, ami fékezte volna az eseményeket. Ezt a lelkiismereti problémát a propaganda úgy oldotta meg, hogy a zsidókat kirekesztette az emberi közösségből.⁹ Egyes hivatalnokoknál lehetett a részvét és a belőle fakadó felháborodás erősebb; az apparátus egésze azonban a megváltozott körülményeket figyelmen kívül hagyva, szakmája hagyományos értékeinek megfelelően a rendeletek pontos végrehajtását tekintette feladatának, ezáltal tömeggyilkosság eszközzé vált.

A rendeletek végrehajtása során sokszor kerültek a hivatalnokok döntési helyzetbe. A következőkben két teljesen eltérő típusú iratcsomó olvasható. Az első egy egyéni kezdeményezésből született rendelet sorsát mutatja be Győr, Moson és Pozsony vármegyék különböző járásában. A második részben olyan esetek láthatók, amikor a hivatalnok döntésétől emberi életek függtek.

I.

1944. március 19-e, az ország német megszállása után az ország zsidónak minősített lakóit állampolgári jogaitól megfosztották, megkülönböztető jelzéssel látták el, mozgásszabadságukat fokozatosan korlátozták, míg végül eljutottak a nem zsidó lakosságtól való teljes elzárásukig, végül a deportálásukig. A következő rendelet tartalmi szempontból így nem keltett meglepetést.¹⁰

M. kir. rendőrség gönyői révkapitánysága.
Szám: 35/5–1944.

Rendelet

A 74.500/1939.B.M. rendelet 1.§-a¹¹ és a 39.820/1921.B.M. rendelet 38.§-a¹² alapján a következőket rendelem:

1./ Az 1240/1944. M.E. rendelet¹³ 1.§-ában meghatározott megkülönböztető jelzés viselésére köteles zsidónak vízijárművön (ladik, motorcsónak, komp, rév) az Oroszvár–Gönyű közötti Dunaszakaszon közlekedni nem szabad.

2./ Győr város területén átfolyó Duna-ágban a zsidók a Cziráky-csónakgarázs és a MFTR hajóállomás közötti részen, a Rábán a Horthy Miklós-híd és a Rába torkolata közötti részen közlekedhetnek vízi^a járművel.

3./ Szombat, vasárnap és ünnepnapon a zsidók a 2. pontban felsorolt folyóvizeken vízijárművel nem közlekedhetnek.

4./ Zsidók a csónakkölcsönzőktől semmiféle vízijárművet nem kölcsönözhetnek ki.

9 Jaross Andor belügyminiszter Nagyváradon tartott beszédében „úgynevezett embertársainknak” nevezte a zsidókat. Győri Nemzeti Hírlap, 1944. máj. 18. 1.

10 Győr–Moson–Sopron Megye Levéltára, Győr (=GYMSML Gy.). Főispáni általános iratok, 388/1944. Az iratokat az eredeti helyesírással közlöm.

11 A 74.500/1939. B.M. rendelet idézett szakasza a folyamrendészet feladatát határozza meg: a fennálló törvényes rendelkezések érvényesítése és a közrend fenntartása. Magyarországi Rendeletek Tára. 1939. II. Bp. 1940. 1433.

12 A 39.820/1921. B.M. rendelet a Rendeletek Tárában nem található, így lehetséges, hogy ez elírás.

13 E rendelet tette kötelezővé a sárga csillag viselését a hat éven felüli zsidók számára. Budapesti Közlöny, 1944. márc. 31. 3.

5./ Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, rendszegést követ el és 80 P-ig terjedhető rendbírsággal büntethető az, aki a 1–4. §-ban foglalt tilalmat megszegi.

Jelen rendelet a kihirdetés napján lép hatályba.

Gönyű, 1944. május 22-én

A révkapitányság vezetője.

Dr. Buday Zoltán s.k.

m.kir. rendőrkapitány

Hivatalos másolat a révkapitányság pecsétjével, aláírás nélkül.

A szót utólag, kézzel írták a szövegbe.

A rendelet a révkapitányság vezetőjének saját kezdeményezéséből született, mint azt a Kászonyi Richárd főispánhoz írt kísérőlevelével bizonyítja:

35/6–1944.

Tárgy: Zsidók csónakkal való közlekedésének korlátozása

Mell.: 1 drb.

Főispán Úr!

Tisztelettel jelentem, hogy a közrend biztosítása, valamint a keresztény magyar közönség szabad mozgása és sportszeretete érdekében a zsidóknak csónakkal közlekedését a győri vizeken korlátozni láttam indokoltnak és így erre vonatkozólag 35/5–1944. szám alatt rendeletet adtam ki.

A révkapitányság által hozott rendeletet tudomásvétel végett tisztelettel megküldöm azaz, hogy a rendelet kiadását a m. kir. rendőrség vidéki főkapitánya 9198/1944 szám alatt jóváhagyta. A rendelet egy példányát Győr sz. kir. város polgármesterének is megküldöttem tudomásvétel, valamint Győr város közönsége előtti megfelelő kihirdetés végett.

Gönyű, 1944. május 23.

A révkapitányság vezetője.

Dr. Buday Zoltán

m.kir. rendőrkapitány

Gépelte tisztázta, Buday Zoltán aláírásával.

A rendelet kiadását a korabeli propaganda általános érveivel, a zsidók feltételezett veszélyességével, és a zsidók és nem zsidók elválasztásának szükségességével indokolta a rendelet kiadója.

A rendelet május 22-én keletkezett. A vármegye zsidó lakóit azonban május 15–17. között Mosonmagyaróvárra vitték a gettóba, a falvakban csak néhány beteg, illetve a munkaszolgálatosok maradtak, ők is legkésőbb május 31-ig, mert akkor őket is gettózták. Győrit május 31-ig kellett a gettóba költözniük a zsidóknak, így ott sem közlekedhettek szabadon. Gyakorlati hatása tehát nem sok lehetett a rendeletnek; inkább arra szolgálhatott, hogy a révkapitány bizonyítsa felettese előtt, hogy ő is kiveszi részét a „zsidókérdés gyakorlati megoldásából”. Ugyanakkor a felsőbb rendőri hatóság engedélyére való hivatkozás a felelősség megosztását szolgálta.

Dr. Telbisz Miklós, Győr–Moson–Pozsony alispánja május 31-én adta ki a rendeletet a vármegye főszolgabíráinak és Mosonmagyaróvár polgármesterének: „Felhívom Címeteket, hogy hatóságuk területén a vonatkozó rendeletben foglaltakat tegyék közhírré és annak megtörténtét a gönyűi révkapitánysággal közöljék.”¹⁴

A rendelet további sorsa a főszo­l­gabírák döntésétől függően járasonként eltérően alakult. Dr. Fülöp Kálmán, a sokoróaljai járás főszo­l­gabírája kiadta a rendeletet járása jegyzőinek közzétételre. Június 7. és 17. között Gyirmót, Újmalomsok, Gyarmat, Felpéc, Kajár, Gyömöre és Tét jegyzője jelentette a rendelet közzétételét, annak ellenére, hogy falvaikból már hetekkel korábban elvitték a zsidókat. Június 24-én a főszo­l­gabíró az addig jelentést nem tett jegyzőket a jelentés megtételére szólította. Rábacsécsény és Koroncó jegyzője jelentette, hogy a rendeletet a hónap elején kihirdették. Sokorópátka jegyzője megállapította, hogy „községemben zsidó nincs és nem is volt, így a benti rendeletet nem is tettem közhírré”. Csikvánd jegyzője is hasonlóan döntött, mivel „Csikvánd területén zsidó nincs”. A tényői jegyző — a rendelet szövegét figyelmen kívül hagyva — jelenti, hogy „víz híján Tényő községben csónakkal való közlekedésre alkalom nincs”. Gyórszemere községi jegyzője, Szalóky Kálmán érezhető ingerültséggel reagál a főszo­l­gabírói felszólításra: „Jelentem, hogy a benti ügyre vonatkozó rendelet közhírré tétele tárgy­talan, mert a gyórszemerei zsidók addig sem közlekedtek csónakon a rendőrkapitányság által kiadott hirdetményben megjelölt folyókön, amíg itt laktak a községben. A községben ezidő­szert csak Grünbaum Dezső és családja¹⁵ tartózkodnak, akiknek sem idejük, sem kedvük, sem lehetőségük nincs, hogy a tiltott vizeken csónakázzanak.”

Dr. Fülöp Kálmán az alispáni rendeletnek megfelelően július 5-én jelenti a révkapitányságnak a rendelet közhírré tételét.

Dr. Schmack Leó, a magyaróvári járás főszo­l­gabírája viszont június 4-én utasítást kért az ügyben Dr. Telbisz Miklós alispántól: „Tekintettel arra, hogy a magyaróvári járás területén volt zsidók még az elmúlt hó 15-ével Mosonmagyaróvárra lettek áttelepítve és Mosonmagyaróvárott az elmúlt hó utolsó napjaiban a Gettó megalakított és így az abban lakók rendőrható­sági engedély nélkül ki nem mehetnek, — tisztelettel kérek értesítést, hogy Alispán Úr rendeletéhez képest a gönyői M.kir. Rendőrség Révkapitányság 35/5–1944. számú rendeletét a járás területén közzétegyem vagy sem, mert annak szerény véleményem szerint ma már értelme nincsen.”¹⁶ Az alispán június 9-én utasítja a főszo­l­gabíró­­t, hogy a rendelet közzétételét mellőzze, „miután arra a zsidók gettójának felállítása után valóban semmi szükség nincsen”. Ezt az alispán már akkor tudhatta, amikor a rendeletet kiadta; ha akkor hozta volna meg ezt a döntést, akkor meg lehetett volna előzni ezt a procedúrát.

A vármegye többi részén még ennyi problémát sem csináltak a rendeletből. Ott Jenő, a tószigetcsilizközi járás főszo­l­gabírája június 5-én értesítette az alispánt, hogy járásában „megkülönböztető jelzés viselésére köteles zsidó nincs”.¹⁷ A mosonmagyaróvári polgármester „Tudomásul”¹⁸ vette az iratot, míg a győri polgármesteri hivatalban augusztus 11-én írta az iratra Horváth István tanácsnok, hogy „A zsidóknak gettóba való elszállításával illetve Győr­ből való elszállítására való tekintettel intézkedés nem szükséges.”¹⁹

II.

A közigazgatás tisztviselői a rendeletek végrehajtása során többször szembekerültek azzal a kérdéssel, hogy kit kell zsidónak tekinteniük. A következőkben három ilyen eset látható. A döntés mindegyik esetben az adott ember élete feletti döntést jelentette. A közigazgatás

14 Az alispáni rendelet és a sokoróaljai járásban keletkezett iratok megtalálhatók: GyMSML Gy. sokoróaljai járás főszo­l­gabírói iratok 3550/1944.

15 Grünbaum Dezső az első világháború 75%-os hadirokkantja volt, így ő és családja mentesültek a zsidórendeletek hatálya alól, a nyilas hatalomátvételig.

16 Magyar Országos Levéltár Mikrofilm­tára (=OL Mf.) I. 82. a magyaróvári járás főszo­l­gabírói iratai 3831/1944.

17 GyMSML Gy. tószigetcsilizközi járás főszo­l­gabírói iratai 4112/1944.

18 OL Mf. I. 85. Mosonmagyaróvár polgármesterének iratai 4069/1944.

19 OL Mf. I. 70. Győr polgármesterének iratai 5563/1944.

szerepének vizsgálata során alapvető kérdés, hogy az érintett hivatalnokok tudták-e vagy sejtették-e, hogy ez a tét.

A zsidónak minősített emberek gettózásának és deportálásának célja „Magyarország teljes zsidótlantása”, ami a deportáltak nagy részének meggyilkolását jelentette. A propaganda nyíltan — és büszkén — hangsúlyozta, hogy közel jutottak a teljes zsidómentességhez. A folyamat különböző szakaszaiban azonban eltérő érvekkel indokolták az intézkedéseket. A gettózást azzal magyarázták, hogy elérkezett a zsidóság és magyarság teljes elválasztásának az ideje; a megoldás pedig a háború után várható, amikor a zsidóságot kitelepítik az országból.²⁰ Ezt az érvet május második felében olvashatjuk a lapokban, tehát abban az időszakban, amikor a gettózás lezajlott. Ezt követően a lapok másfél hónapig hallgattak a zsidókérdés „megoldásáról”. Július második felében, tehát több mint egy hónappal a zsidók deportálása után megváltozott az érvelés, nyilván azért, mert a „kivándoroltatás” előbbre hozatalát meg kellett indokolniuk. A július végi cikkek alaphangneme a védekezés az ellen a vád ellen, hogy a deportált zsidókat megölték. Ez azt mutatja, hogy a lakosság körében voltak ilyen „rémhírek”, amikre a sajtónak reagálnia kellett. A cikkek azzal igyekeztek megnyugtatni az olvasókat, hogy a zsidókat dolgozni vitték.²¹ Az előző érv alapján, tehát hogy a zsidóságot és magyarságot el kell egymástól választani, igazolható *minden* zsidó gettóba szállítása. A deportálás után hangoztatott érv utólag megkérdőjelezi a munkaképtelének (gyerekek, öregek, rokkantak, stb.) deportálását. Abban az időben tehát, amikor még volt döntési lehetőség, a sajtó nem használt olyan érveket, melyek gyanút ébreszthettek volna a gettózandók további sorsát illetően, így ez valószínűleg segített a döntéshozók lelkiismeretének megnyugtatásában.

Az első iratcsomó a magyaróvári járásban keletkezett, Steiner József gettóba szállításával kapcsolatban.²² A tizennégy hónapos kisfiút a szombathelyi gyermekmenhely Halászi községbe adta ki nevelőszülőkhöz. Hevesi Elek, Halászi jegyzője nem szállította el a falu többi zsidó lakosával együtt.

A halászi jegyzőségtől
1324/1944.

Tárgy: Izraelita vallású
Steiner József menhelyi
gyermek bejelentése.

Főszolgabíró Úrnak,

Mosonmagyaróvár

Jelentem, hogy a szombathelyi Állami Gyermekmenhely kötelékébe tartozó 35074. törzsszámú fenti menhelyi gyermek, aki Budapesten, 1943. március 9-én Steiner Margittól

20 Ezt kifejtette Endre László belügyi államtitkár a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet megnyitóján: „A kormányzat elhatározása... hogy a zsidókérdést a körülményekhez képest a legrövidebb idő alatt a végső megoldáshoz juttatja. A zsidókat és nem zsidókat egymástól elkülönítik... A zsidóság munkaerejét természetesen felhasználják, de a kormány előkészíti a háború utáni kivándoroltatásukat.” Pesti Hírlap, 1944. máj. 16. 5. A Győri Nemzeti Hírlapban máj. 14-én, 16-án és 31-én jelentek meg hasonló tartalmú cikkek.

21 *Pohámok Jenő*, a Győri Nemzeti Hírlap újságírója a lap júl. 20-án és 23-án megjelent számában szentelt hosszabb cikket a témának. Júl. 25-én ugyancsak ő egy „jámbor nénikét” nyugtatott: „Kedves Jámbor Nénike, nem tudjuk, hol beszélték tele a fülét azzal, hogy az elszállított zsidókat »mind megölték«. ...Az elszállított zsidók mind megérkeztek már új munkahelyükre és most kapcsolódik meg félrevezetett Nénike: Még levelet is írnak... Saját kézzel jámbor Nénike, hát élnek, nem haltak meg.” (4.)

22 OL Mf. I. 71. magyaróvári járás főszolgabírói iratai 3339/1944. Az irat megtalálható a mosonmagyaróvári levéltárban is.

született, Halászi községbe, özv. Gondár Lajosnéhoz van gondozásra kiadva. Miután itt meg nem állapítható, hogy zsidónak tekintendő-e vagy sem, és csecsemő volta miatt a zsidók beköltöztetése rávonatközölgan nehézségekbe ütközik, a gyermeket visszatartottam, egyúttal a követendő eljárás ügyében a Gyermekmenhelyt egyúttal megkerestem.

Halászi, 1944. május 14.

Hevesi Elek
vez. jegyző

Gépelte tisztázat.

A fő ok tehát, ami miatt a gyermeket nem vitette Mosonmagyaróvárra, az volt, hogy nem tudta eldönteni, hogy zsidónak tekintse-e vagy sem. Ez a probléma valószínűleg nem volt új a jegyző számára, hiszen április 8-án már állított össze listát a faluban lakó zsidókról, amire egyébként nem vette fel a kisfiú nevét.²³

A gyermekmenhely vezetője a kisfiú anyjának vallására vonatkozó adatok birtokában a következőképpen döntötte el a kérdést:

2439/1944. sz.

Tárgy: Steiner József ügye
Hiv. szám: 1234/1944.

Községi Elöljáróság

Halászi

Steiner József gyermek izr. vallású, így elkülönítendő táborba kell helyezni. Az itteni rendőrkapitánysági hivataltól nyert értesítés szerint a főszolgabíró úrnak kell a járás területén lévő kijelölt elkülönítendő helyre [szállítani] azokat a menhelyi gyermekeket, akik a járás területén laknak és származásuk szerint zsidónak tekintendők.

Szombathely, 1944. május 15.

Dr. Pankotay-Niedermayer
s.k.

Gépelte tisztázat.

Május 20-án a jegyző felterjesztette az iratot Schmack Leó főszolgabírónak, aki június 5-én kért jelentést a jegyzőtől: „Jelentse, hogy fentnevezett már Mosonmagyaróvárra szállított-e és mikor, valamint hogy ez a menhely igazgatóságának 2439/1944. sz-ra bejelentette-e.” A halászi jegyző június 9-én jelentette, hogy „fentnevezett május 29-én szállított be Mosonmagyaróvárra. Ezen körülményt a szombathelyi m.kir. Állami Gyermekmenhelynek bejelentettem”. A jegyző valószínűleg azért várt május 29-ig a kisfiú Mosonmagyaróvárra szállításával, mert egy alispáni rendelet szerint akkor kellett Mosonmagyaróvárra szállítani azokat a zsidókat, akik május közepén még a vármegyében maradtak.²⁴

Az információ kézhezvétele után a főszolgabíró a menhely vezetőjétől kapott értesítés hátlapjára a következő feljegyzést írta: „A gyermek f. hó 29-én Mosonmagyaróvárra szállított. M. 1944. V.30.” Az antedatálással valószínűleg hivatala működésének hatékonyságát akarta kifejezni a főszolgabíró.

²³ Uo. 2506/1944.

²⁴ Az alispáni távmondattal megtalálható: GyMSML Gy. pannonhalmi járás főszolgabírói iratok 3034/1944. Az irat mellett megtalálható a győri csendőrszármagyparancsnokság felhívása is, ami felkéri a főszolgabírót, hogy a hatósága alá eső csendőrszolgabírókat bírzza meg ezeknek a zsidóknak a Mosonmagyaróvárra indításával. Valószínű, hogy ez a többi járásban is hasonlóan zajlott.

Tehát mihelyt eldőlt a kérdés, hogy a gyermek zsidónak tekintendő-e vagy sem, az első iratban említett „nehézségek”, melyek „csecsemő volta miatt” álltak fenn, rögtön leküzdhetővé váltak. Az iratokban használt passzív igealak miatt nem derült ki, hogy ki vitte be a kisfiút a mosoni gettóba, azonban valószínű, hogy ez a csendőrség feladata volt.

Ahhoz tehát, hogy Steiner József a mosoni gettóba kerüljön, szükség volt a községi vezető jegyző kezdeményező lépésére, a szombathelyi gyermekmenhely adatszolgáltatására és további informálódására, a szombathelyi rendőrség tájékoztatására, a helyi csendőrség tényleges részvételére, valamint a járás főszolgabrájának ellenőrző szerepére. Steiner József neve a Halászigiban lakó zsidókról összeállított listán nem szerepel. A mosoni gettóban a beszállítottak névsorát ellenőrzőknek nem tűnt volna fel az, hogy a kisfiú hiányzik.

A második esetben a győri izraelita hitközség kereste meg Dr. Fülöp Kálmánt, a sokoróaljai járás főszolgabráját azzal a kéréssel, hogy Mann Jutka két éves gyermek Tényőn maradjon. A főszolgabíró Telbisz Miklós alispánhoz fordult²⁵:

A sokoróaljai járás főszolgabrájától.

3162/1944. sz.

Tárgy: A győri zsidó hitközség kérelme egy Tényőre kimenekült két éves zsidógyermek tartózkodásának ügyében leendő döntés végett.

Mell.: 1 drb.

Alispán Úr!

A beadványt felterjesztem és kérem döntését, mert bár igaz az, hogy e két éves gyermek sárgacsillag viselésére nem köteles, mégis Tényő község zsidók lakásául nincs kijelölve és így ott zsidó még keresztény család körében sem tartható.

De mert magam a kérdést eldönteni nem tudom, kérem Alispán úr tájékoztatását, hogy a döntést közölhessem folyamodóval.

Tét, 1944. május hó 19.

Dr. Fülöp Kálmán
főszolgabíró

Gépelte tisztázat, Fülöp Kálmán aláírásával.

A főszolgabíró tehát ellentmondást érzekel a Sztójay-kormány rendeletei között. A sárga csillag viselését elrendelő rendelet szerint a megkülönböztető jel hordására a hat éven felüli zsidók kötelesek. A „zsidók lakhelyének kijelölése” tárgyában április 7-én hozott bizalmas belügyminiszteri rendelet viszont kimondta, hogy „a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani”.²⁶ Ugyanakkor a zsidók átköltöztetéséről szóló nyilvános rendelet 14. §-a kimondta, hogy a rendelkezéseket „nem kell alkalmazni arra a zsidóra, aki az 1240/1944. M.E. számú rendeletben meghatározott megkülönböztető jelzés viselésére nem köteles”.²⁷ Ezzel természetesen nem a hat éven aluliakat akarta a rendelet hatálya alól kivonni a jogalkotó, hanem a mentesített zsidókat. A fenti iratban megjelenő probléma nem is merült fel senkiben a vármegye többi hat éven aluli zsidó lakosa esetében, teljesen természetesnek vették, hogy őket is be kell szállítani a gettóba.

Május 23-án az alispán a tisztai főügyész véleményét kérte az esetről, aki a következőkben foglalta azt össze:

25 GyMSML Gy. Alispáni iratok 8096/1944. A hitközség kérelme nem volt megtalálható az iratok között.

26 A rendelet szövegét közli: Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. I. Szerk. Benoschofszky Ilona–Karsai Elek. Bp. 1958. 124–127.

27 1610/1944. M.E. Budapesti Közlöny, 1944. ápr. 28. 2–3.

8096/1944. alp.sz.

RU!²⁸
Alispán Úrnak!

Az 1610/1944. M.E. sz. rend. 14.§-ában foglalt kivételezés csakis a teljeskorú zsidókra vonatkozhatik, mert csak ezek választhatnak maguk lakást és lakhelyet. Nem vonatkozhatik azonban a 7 éven aluli zsidó kiskorúakra, akik a gyámtörvény szerint atyai vagy gyámi hatalom alatt állnak s akik atyjukkal illetőleg gyámjukkal közösen laknak. Nem vonatkozhatik a kivételezés a 7 éven aluli zsidó kiskorúakra már azért sem, mert az 1894. évi XXXII. tc. 2. §-a²⁹ szerint a kiskorúakat szülei vallásában kell nevelni és ez zsidó gyermekekre vonatkozóan csakis zsidó környezetben lehetséges.

A kért engedély megtagadását javasolom.

1944. május 25.

olvashatatlan aláírás
vm.t. főügyész

Gépelt tisztázat a főügyész aláírásával.

A főügyész mindkét érve egy normális helyzet feltételezéséből indul ki, és ez komolyan felveti a jóhiszeműség kérdését. Az első érvet ugyanis pontosan a főügyész által hivatkozott rendelet dönti meg, hiszen ez szüntette meg — nyilvánosan is — a felnőtt zsidó lakosság szabad lakóhelyválasztási jogát. A második érvet sem szembesítette a valósággal, hiszen nem valószínű, hogy a gettóban lehetőség lett volna a zsidó gyermekek vallási nevelésére.

Az alispán a főügyészi javaslat szövegét az utolsó mondat kivételével kijelölte, az utolsó mondatban foglalt javaslatból döntés lett: „A kérelmet teljesíteni nem lehet.”

Az ügyben a döntés joga eredetileg a főszolgabíróé volt. Ő azonban a döntést az alispánra hárította, aki a főügyésznek adta tovább a rendeletek értelmezésének feladatát. A döntést így végül a vármegyei tiszti főügyész hozta meg. A három hivatalon átmenő intézés a felelősség áthárításának, megosztásának az eszköze volt.

A harmadik eset ismét a magyaróvári járásban történt.³⁰ Három gyermeket, akik nem voltak megkülönböztető jelzés viselésére kötelezettek, a zsidók gettóba szállítását végző csendőrszázad beszállított a mosoni gettóba. Édesanyjuk másnap, május 16-án panaszt tett a főszolgabírói hivatalban. Schmack Leó, a járás főszolgabírája még aznap elrendelte a gyerekek hazaengedését:

3356/1944.

Tárgy: Stern Irén 1929, Stern József 1934 és Stern Berta 1936. évi születésű zsidóknak nem minősülő levéli lakosok Mosonmagyaróvárra beszállítása

Frischmann Oszkár Úrnak
a zsidó kp-i Tanács megbízott elnöke...^a

Mlaka Ferencné Ormos Rozália bejelentette, hogy fentnevezett gyermekeit Levél községből f. hó 15-én a zsidókra vonatkozó rendeletek értelmében Mosonmagyaróvárra szállították.

28 „Rövid úton”

29 Az idézett szakasz kimondja, hogy ha a szülők előzetesen nem egyeztek meg a gyerekek vallásáról, akkor a gyerekek szülei vallását nemük szerint követik. Magyar Törvénytár. 1894–1895. évi törvények. Bp. 1897. 194.

30 OL Mf. I. 71. magyaróvári járás főszolgabírói iratok 3356/1944. Az irat megtalálható a mosonmagyaróvári levéltárban is.

Mint hogy megállapítást nyert hogy fentnevezettek megkülönböztető jel viselésére nem voltak kötelezve^b miután csak apai részről két nagyszülőjük volt zsidó és maguk keresztényként anyakönyvezettek, illetve József nevű gyermeke születése után pár napra kereszteltetett meg, beszállításuk tévedésen alapul.

Kérem ezért a gyermekeket anyjuknak kiadni.

M. 1944. V. 16. fszb.

Kézzel frott tisztázat.

a Az utolsó szó olvashatatlan

b Eredeti szöveg: nem kötelezettek

Három nappal később Schmack Leó jelentést kér a levéli jegyzőtől, hogy a gyerekeket hazavitték-e már, illetve felhívja a jegyzőt, hogy szólítsa fel Mlaka Ferencné József fia keresztlevelének bemutatására, „mert ha ennek a legrövidebb idő alatt nem tesz eleget József fiát mint zsidót kell kezelnem”. A levéli plébános igazolását kielégítőnek találta, így a következő határozat született meg.

Magyaróvári járás főszolgabírájától

3356/1944.

Tárgy: Stern Iván,^a Stern József és Stern Berta 1929, 1934 illetve 1936 évi születésű zsidóknak nem minősülő levéli lakosok hazaszállítása.

Határozat

Fentnevezetteket az illetékes hegyeshalmi csendőrrés a zsidókra vonatkozó elkülönítési illetve kijelölt helyre telepítési rendelet értelmében Levél községből Mosonmagyaróvárra szállította.

Miután megállapítottam, hogy a gyerekek elhalt atyja volt csak zsidó, anyja és anyai felmenői nem, a gyermekek születésük után közvetlenül, tehát 7 éves koruk előtt keresztény hitfelekezet tagjává lettek így az 1942 évi XV. tc. 10. § 9. bek.³¹ alapján nemzsidónak tekintendők, azért nevezetteknek Levélre való visszaszállítását rendelem el. Anyjuk, jelenleg Mlaka Ferencné a gyermekek hazaszállítását ugyancsak kívánja. Miután az anya a fentieket okmányokkal igazolta s kétséget kizáróan megállapítottam, hogy a gyermekek zsidóknak nem minősülnek, hazaszállításukat engedélyezem.

Indoklás

A beszerzett születési anyakönyvi kivonatok szerint izr. Stern Mór és Ormos Róza házastársak 1929. VIII.19-én született Irén nevű és 1936. VIII. 18-án született Berta Antónia nevű gyermeke római katolikus vallásban született. Az 1934. X. 16-án született Stern József nevű gyermek 1934. X. 26-án a győrbelvárosi plébánián megkereszteltetett. Ezek szerint a gyermekek, akiknek csak 2 nagyszülője zsidó és akik születésüktől, illetőleg csecsemő koruktól keresztény hitfelekezet tagjai nemzsidóknak tekintendők. Atyjuk 1938-ban elhalt, a gyermekeket anyjuk katolikus vallásban is nevelte.

Erről értesíttetek:

- 1./ Győr, Moson és Pozsony k.e.e. várm. Alispánja, Győr 5 drb. melléklettel jelentés kapcsán
- 2./ M.kir. Csendőrszárnyparancsnokság, Győr
- 3./ Előljárárság Levél
- 4./ Mlaka Ferencné Levél
- 5./ M.kir. Csendőrrésparancsnokság Hegyeshalom

31 Elírás, a főszolgabíró az 1941:XV. tc. 9. §-ra gondolt. Ld. az ügy további iratait.

Mosonmagyaróvár, 1944. V. 30.

Lébényi
tb. fősztolgabíró

Gévelt tisztázát, Lébényi Béla aláírásával.
a Elfrás, helyesen: Irén

Dr. Telbisz Miklós alispánt azonban nem elégtette ki a határozat:

Győr, Moson és Pozsony k.e.e. vármegyék alispánja
8559/1944.alp.

Tárgy: Stern Iván, József és Berta zsidófajú egyének hazaszállítása

Mell.: Összes irat.

Fősztolgabíró Úrnak

Mosonmagyaróvár

Visszaadom az ügyiratokat azzal, hogy jelentse [milyen] jogalapon minősíti nem zsidóknak fentnevezetteket.

Ugyanis az 1942. évi XV. tc. 10. §. 9. bek. nem létezik, az 1941. évi XV.tc. 10.§-nak pedig nincsen utolsó bekezdése. Azonkívül az ügy döntő határozat véghatározat pontjában adandó ki és a jelen esetben a törvényhatóság első tisztviselőjének van hatásköre határozathozatalra a 1610/1944. M.E. rendelet 8.§-a³² alapján.

Az ügyiratokból kitűnően ugyanis a hazaszállított egyének zsidóknak tekintendők, mivel két nagyszülőjük az izraelita hitfelekezet tagjaként született, maguk keresztény hitfelekezet tagjaként születtek, de szüleik közül az egyik annak a házasságnak a megkötésekor, amelyből ők születtek zsidó volt sőt haláláig az is maradt.

Győr, 1944. június 5.

Dr. Telbisz Miklós
alispán

A kiadmány hitelélül
olvashatatlan aláírás
vm. irodaigazgató

Hivatalos másolat, az irodaigazgató aláírásával.

Az alispán tehát a rendeletek szigorúbb értelmezését és ezzel negatív döntést akart az ügyben. Ezenkívül formai kifogása is volt, hiszen a határozatot nem a járás fősztolgabírája, hanem a rajkai fősztolgabírói kirendeltség vezetője, Lébényi Béla írta alá. Schmack Leó azonban ragaszkodott döntéséhez:

A magyaróvári járás fősztolgabírájától
3356/1944.

Tárgy: Stern Irén, József és
Stern Berta zsidónak nem minősülő
személyek hazaszállítása
Hiv. sz.: 8559/1944.alp.
Melléklet: 6 drb.

Alispán Úrnak

Győr

Jelentem, hogy fentvezettek anyja nemzsidó, elhalt atyjuk pedig zsidónak tekintendő személy volt. A gyermekek valamennyien születésük után közvetlenül megkereszteltettek, így az 1240/1944. M.E. rend. 2. §. alapján rájuk is alkalmazható az 1941. évi XV. tc. 9. §. utolsó bekezdése, amely szerint akik keresztény hitfelekezet tagjává lettek, mindaddig nemzsidónak tekintendők, amíg nem kötnek oly személlyel házasságot, akiknek már egy nagyszülője is az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Ezért intézkedtem a gyermekek hazaszállításáról. Jelentem, hogy időközben 106/1944. biz. alp. sz. alatt kiadott egy oly utasítás is, amely szerint a vegyes házasságból származott gyerekek nem szállíthatók táborba, bármilyen vallásúak is. A jelen esetben azonban születésükkor megkeresztelt félzsidó gyermekekről van szó, tehát két okból volt mellőzendő táborba szállításuk.

Jelentem, hogy a határozat azon része, amely az 1941:XV. tc-nek a 10. §-ára hivatkozik, elírás. A hivatkozott helyes jogszabály a 9. §. utolsó bekezdése. Határozatomat azért terjesztettem fel, mert nevezettek az első megállapításnál az eljáró közegek által zsidónak lettek tekintve és a m.kir. csendőrséghez is felterjesztett névjegyzékben szerepeltek. Később, jogszabály alapján meg kellett állapítanom, hogy anyjuk mellől elszállításuk megtörténjék-e vagy sem. Anyjuk zsidó férje halála után nemzsidó személlyel másodsorú házasságot kötött és a gyermekeket neveli. Jelentem, hogy intézkedéssel ez ügyben nem dönteni, hanem csak a zsidók összeköltöztetésére vonatkozó utasításokat végrehajtani kívántam.

Mosonmagyaróvár, 1944. június 13.

Dr. Schmack Leó
főszolgabíró

Gépelt tisztázat, Schmack Leó aláírásával.

Ezúttal tehát kedvezően zárult az ügy, a gyerekek hazakerültek a gettóból. Azonban ez nem elsősorban a főszolgabíró jóindulatának eredménye volt — bár kétségtlenül jóindulatúban kezelte az ügyet, mint az alispán —, hanem annak, hogy az érvényes jogszabályok szerint valóban nem számítottak zsidónak. Mindhárom idézett ügy közös jellemzője az, hogy a hivatalnokok szigorúan az érvényes rendeleteknek megfelelően próbáltak eljárni. Schmack Leó imént idézett jelentésének utolsó mondata akár az egész közigazgatás működését jellemezhetné: nem dönteni akartak, hiszen azzal a felelősség vállalása együtt jár, hanem a rendeleteket végrehajtani.

TÍMEA BERKES THE INERTIA OF THE BUREAUCRACY

All of these documents are from Győr-Moson-Pozsony County. The Jews were forbidden to boat by the Danube on May 22nd, 1944. The decree, issued by a lower officer, was needless, as the Jews of the county were in the Moson ghetto from 15th May. The aim of the decree might have been to prove that the officer wants to take his share in "solving the Jewish question".

The papers in the second part show cases when the officials had to make decisions concerning the ghettoisation of certain people.

These documents show that the officials tried to carry out the decrees precisely, following the traditional values of their profession. However, the character of the state decrees had changed; the officials, merely by carrying out the decrees, participated in mass murder.